

Totalnost mučenja

DEFINICIJA MUČENJA IN NJEGOVIH CILJEV

Verjetno na svetu ni ljudstva, ki ne bi nekoč v zgodovini izvajalo mučenja. Kljub temu je mučenje često obravnavano kot barbarski relikv posameznih preteklih dogodkov ter dob, povezanih z inkvizicijo ali z absolutizmom. Vendar lahko v evropski zgodovini opazujemo prakso mučenja, ki je od grško-rimske antike, srednjega veka in vse do 18. stoletja služila kot juridično orodje. Kot zavestna, ciljno usmerjena, nasilna telesna poškodba je bilo mučenje v teh časih legitimno, četudi ne nedvoumno sredstvo sodnih postopkov. Mučenje je bilo stalen del dokaznega postopka, zakaj vselej se je izvajalo za pridobivanje informacij, priznanj, torej "resnice". Tako je pravnik Azo v 13. stoletju definiral mučenje kot "iskanje resnice s trpinčenjem" (prim. Peters 1991, str. 21). Ker je bilo mučenje torej priznana pravna praksa, ga je bilo treba izvajati v skladu s točno določenimi pravnimi predpisi (prim. Foucault 1994). Poleg tega so mučenje uporabljali tudi za kaznovanja in discipliniranja, vselej, kadar so želeli prevzgojiti drugače misleče ali verujoče, tako imenovane odpadnike in odpadnice, kamor so na primer sodili kristjani v antičnem Rimu, heretiki, ki so bili v srednjem veku razglašeni za zločince, ali ženske, ki so jih zaradi njihovih medicinskih znanj razglasili za čarovnice.¹ Z nasiljem nad njihovimi telesi so jih želeli umestiti nazaj v predpisane družbene okvire, katere so ogrožali. Tako je bilo mučenje vselej sredstvo, naperjeno proti grozečemu razpadu oblasti in orodje ohranitve obstoječih razmer. Zato se za mnogovrstnimi nameni mučenja skriva vedno njegova primarna funkcija dejavnika, ki konstruira in potrjuje oblast.²

¹ Srednjeveški čarovniški procesi so dokazali, da mučenje ni služilo pridobivanju resnice. Če je namreč ženska, osumljena čarovništva, med trpinčenjem priznala, da je čarovnica, je bila usmrčena. Če pa je preživela mučenje, ne da bi priznala krivdo, je bilo to pripisano vplivu hudiča – tudi v tem primeru je bila usmrčena kot čarovnica.

² Ta vidik najdemo že v antični Grčiji. Njena družba je bila razslojena na sužnje in meščane. Mučiti je bilo dovoljeno samo sužnje, ki niso razpolagali z nobenim pravnim statusom in so bili zgolj del stvarne lastnine meščanstva. S tem je bil poudarjen njihov status objekta, vladavina meščanstva se je na ta način vselej znova in trajno vzpostavljala (prim. Peters 1991).

Z arzenali mučilnih orodij, ki so jih razvili v navedenih obdobjih, naj bi se izobčencem družbenega sistema na novo vgravirala prevladujoča ideologija ter njihov lastni položaj v tem normativnem redu.³ Končno velja omeniti tudi, da je bilo mučenje, podobno kot usmrtitev, često inscenirano kot javni spektakel; s tem je seveda preseglo namen poškodbe posameznika. Z javno polastitvijo teles je državna avtoriteta demonstrirala svojo vseobsežno oblast, dostop do vseh subjektov kot celote. Tako je izsilila in si hkrati zagotovila prilagojenost in konsenz. Bolečine mučenih so s tem postale tudi insignije oblasti.

Dandanes mučenje sicer ni več legalni del zakonodajne oblasti: izločitev je uspela v dolgotrajnih, često prekinjenih procesih od obdobja razsvetljenstva naprej. Danes je mučenje instrument, ki se uporablja “v velikih in majhnih vojnah, v mučilnicah diktatur ter okupatorskih režimov, v taboriščih totalitarizma” (Sofsky 2001, str. 85). S tem, da je ločeno od sodnih postopkov, je bilo “predano tajnim policijam, milicam in posebnim vojaškim enotam” (prav tam). S tem, da je bilo mučenje tako potopljeno v območje skritega, so se spremenile tudi njegove strukture in prakse. Postale so brutalnejše, bolj neobzbrane in bolj tehnizirane. To, kar ostane nespremenjeno, so zgodovinske maske upravičevanja, ki utemeljujejo mučenje in ki se izražajo v današnji problematiki definiranja. Tako se mučenje opredeljuje najprej popolnoma na splošno, namreč kot “posebno ostra oblika okrutnega, nečloveškega in ponižujočega obravnavanja ljudi” (Potts/Praske 1993, str. 60), ki naj bi imelo “različne cilje” (prav tam). Takšno razumevanje mučenja ljudi je seveda zelo široko in načeloma zaobjema nadlegovanje, zlorabo in tudi prizadevanje neznosnih bolečin vse do usmrtitve.

Konkretnjšo definicijo mučenja, kakršno priznava mednarodno pravo, najdemo v 1. členu Konvencije proti mučenju Združenih narodov iz leta 1984. Tam je mučenje opredeljeno kot “vsako dejanje, s katerim se neki osebi prizadevajo telesne ali duševne in mentalne bolečine oziroma trpljenje zato, da bi od nje ali od koga drugega izsilili izjavo ali priznanje, jo kaznovali za nekaj, kar je resnično ali domnevno storila sama ali kdo drug, ali zato, da bi to osebo ali koga drugega zastrahovali ali izsiljevali, ali s kakršnim koli drugim namenom, ki je osnovan na kakršni koli diskriminaciji. O mučenju govorimo v primeru, ko bolečine ali trpljenje povzroča ali naroča oziroma jim molče pritrjuje pripadnik javne službe ali kakšna druga oseba, ki deluje v uradni funkciji. K mučenju ne spadajo bolečine ali trpljenje, ki so posledica, del ali stranski učinek legalnih prisilnih ukrepov.” (Bundeszentrale für politische Bildung 1995, str. 118)

Za mučenje je torej vselej značilno zavestno in namensko fizično ali psihično povzročanje bolečin človeku brez njegove privolitve. Zato vsebuje mučenje ustroj

³ Franz Kafka je že leta 1914 v črtici V kazenski koloniji opisal mučilni postopek, pri katerem se zakoni oblasti vpišejo v telo mučenca. V opisani koloniji so nekemu obsojencu z brano vrezali v telo zanj veljavne predpise. Šele v trenutku smrti postane besedilo v njegovih žgočih ranah zanj berljivo (prim. Kafka 1998, str. 41).

razmerja, v katerem sta udeleženi vsaj dve osebi, pri tem mora biti ena pod fizičnim ali psihičnim nadzorom druge. Nadaljnji bistveni značilnosti mučenja sta tudi naklepnost in ciljna usmerjenost. Čeprav je navedena definicija mučenja na prvi pogled precej obsežna, pa v njej vendar ni zaobjet njegov popoln pomen. Ne upošteva namreč tistih vrst mučenja, ki služijo drugim, v njej neopredeljenim ciljem, kot na primer sadizem ali mučenje za zabavo. Omenjeni sporazum prav tako ne ščiti pred mučitelji, ki niso niti “*pripadniki javnih služb*” niti ne delujejo v “*uradni funkciji*”. Mučenja, ki jih izvajajo nevladne organizacije, kot na primer paravojaške skupine, so tukaj torej izvzeta. Amnesty International v tej zvezi zastopa mnenje, da moramo pripisati odgovornost tudi tistim državam, ki tolerirajo mučenje paradržavnih organizacij in jih ne kaznujejo po kazenskem pravu. (prim. AI 1985, str. 25)

Poleg tega je problematično tudi dovoljevanje “*legalnih prisilnih ukrepov*”. S tem se zakrinkajo mučenja, ki jih izvaja država, obenem pa se na ta način – v nasprotju s prvim delom konvencije – legitimirajo in normalizirajo prakse, ki jih izvajajo posamezne države in ki so v nasprotju z evropskih razumevanjem praks in vsebin mučenja. Sem sodijo na primer pohabljenja in kamenjanja v islamskih državah, specifične prakse zasliševanj v Turčiji (prim. Akcam 1991) ter izolacijske ječe v nekdanji ZRN (prim. Scheerer 1991).

Konec koncev najdemo v tej definiciji tudi prej omenjene argumente, ki so že globoko zakoreninjeni v zgodovini mučenja in ki takratno ter današnje mučenje opravičujejo in osmišljajo z vidika storilcev.

Definicija sicer poudari vzajemno povezavo med mučenjem kot naklepnim dejanjem oziroma kot sistematičnim postopkom na eni in njegovimi specifičnimi, namernimi cilji na drugi strani. Ker pa mučenje razume tudi kot posebno sredstvo, s katerim je od ljudi mogoče izsiliti izjave, informacije ali priznanje, kot izsiljevanje ali kaznovanje, se osredotoča na površinske motive mučilnih režimov ter podleže njihovim pretvezam. Tako je že od Aristotela naprej znano, da je možno z mučenjem pridobiti poljubne izjave; njihova vrednost je torej največkrat tako rekoč nična. S tem znanjem razpolagajo tudi današnji mučitelji. Poleg tega današnji represivni sistemi niso odvisni od posebnih informacij in priznanj posameznih oseb, razen v primeru, ko gre za uporniške skupine ali prepovedane stranke. Jan Philip Reemtsma (1991) opozarja na dejstvo, da služi pridobivanje informacij tudi v takšnih primerih zgolj kot opravičilo za mučenje; s tem se prikrijejo resnični cilji tovrstnih praks, namreč ohranjanje in izvajanje prevlade ter oblasti.

Prav slednji cilj pa definicija Združenih narodov postavlja v ozadje, ko namreč navsezadnje le našteje, da se mučenje lahko izvaja tudi “*s kakršnikoli drugim namenom, ki je osnovan na kakršnikoli diskriminaciji*”.

Če pa mučenja ne definiramo z vidika motiva mučilnih režimov, temveč, kot pri Fernandu Bendtfeldt-Zachrissonu, z vidika učinka mučenja na mučeno osebo,

se jasno pokažejo tudi njegovi resnični nameni, ki so povezani z oblastjo, prevlado in uničevanjem. Kot poudarja avtor: *“Mučenje lahko opišemo kot skrajno in naklepno obliko nasilja, naperjenega proti žrtvi, ki to nasilje doživlja zavestno in ki nima nadzora nad njegovo obliko in dolžino trajanja. Proizvaja bolečino in psihološki stres in ima namen uničiti voljo žrtve, da bi se ohranil določen red razmerij moči.”* (1988, str. 56)

V tem primeru lahko razberemo, da je mučenje precej več kot zgolj sredstvo represije, ki ga uporabljajo države ali skupine zato, da bi zasledile, oslabile ali izsilile izjavo oziroma priznanje od določenih oseb in skupin, ki v resnici ali zgolj po pričevanju in presoji vladajočih oseb odstopajo od kodificiranega in dovoljenega obnašanja, mišljenja in verovanja. Mučenje moramo razumeti predvsem kot *“rabo metod, ki jih izvajajo nad neko osebo, da bi uničili osebnost žrtve ali da bi zmanjšali njene fizične in psihične sposobnosti”* (International Rehabilitation Council for Torture Victims 1999).

Na ta način se mučenje, kot pravi Sofsky, navsezadnje izkaže kot to, *“kar je vselej bilo in kar se je vselej samo zasilno prikriilo pod pretvezo izpraševanja: ne gre samo za represijo in ne zgolj za teror”* (2001, str. 86). Mučenje moramo dojeti kot *“nično točko družbenosti”*, kot *“skrajno mejno točko družbene vzajemnosti”* (prav tam, str. 88), saj po Reemtsmaju opredeljuje *“totalno oblast človeka nad človekom”* (1991, str. 13). Telo mučenega človeka postane pri tem objekt totalne prevlade, porazdelitev moči je popolnoma nedvoumna: mučitelji imajo vse, žrtve prav nobene možnosti. Mučenje je preračunljiva in odločna krutost, ki se izvaja, da bi zlomili osnovno zaupanje in voljo človeka ter trajno poškodovali njegovo individualno osebnost, kajti *“bistveni cilj mučenja ni izsiljevanje priznanja, niti prisilna prevzgoja nekega človeka, temveč razbitje osebnosti, vsaj v deželah, v katerih se sistematično izvaja”* (Bøjholm 1991, str. 295).

V tem kontekstu velja omeniti zlasti raziskave Silvie Amati (1977, str. 229) in Hansa-Rudolfa Wickerja (1993, str. 14), ki dokazujejo, da služijo izsiljena priznanja ter informacije praviloma zgolj kot pretveza za mučenje in da je psihično uničenje često edini razpoznavni razlog mučenja. Namen krutih metod sistematičnega mučenja je v izničenju psihičnih predelovalnih kapacitet žrtve, ki s tem mučenje dolgoročno nosi v sebi kot trajno duševno bolečino. V tem oziru je psihična posledica mučenja natančno takšna, kakršno so mučitelji že vnaprej nameravali doseči: dosmrtna travmatizacija žrtev. *“Sistematični smoter mučenja je konec koncev najti v uničenju identitete samega individuuma s povzročitvijo psihične smrti”* (Gurris 1995, str. 198). O tem pričajo tudi često citirane besede Jeana Améryja, ki je preživel koncentracijsko taborišče: *“Kdor je doživel mučenje, se na svetu ne more nikoli več počutiti domače. Ponižanja, uničenja ni možno več izbrisati. Zaupanja svetu, ki se skrha že ob prvem udarcu in ki končno popolnoma propade v mukah trpinčenega, nikoli več ni mogoče ponovno vzpostaviti. (...) Kogar so enkrat*

trpinčili, ostaja brez obrambe izpostavljen strahovom.” (1977, str. 73)

V nadaljevanju se mučenje dojema kot sistematično organizirano nasilje. Na tem mestu prihaja v vsakdanjem jeziku praviloma do zmešnjave pojmov – mučenje in organizirano nasilje se zmotno uporabljata kot nasprotna sinonima. Medtem ko je vsaka oblika mučenja organizirano nasilje, nasprotno ne velja: vsaka oblika organiziranega nasilja še ni mučenje. Tudi v dokumentih Svetovne zdravstvene organizacije (WHO), ki je leta 1986 definirala organizirano nasilje, zaobjema slednje *“prizadejanje hude, nepotrebne bolečine, ki jo povzročajo ljudje in vlada neke države, nekega političnega režima ali organizirane skupine in ki izhaja iz izrecne ali neizrecne strategije in sistema idej in naravnosti. Vključuje vsakršno nasilno ravnanje, ki je v nasprotju s splošnim človeškim občutenjem.”* (<http://www.amnesty.de/de/2900/pdf/ZPP> dostop: 26. 10. 2002)

Tukaj so mišljeni mučenje, nečloveško ali ponižujoče ravnanje in kaznovanje po 5. členu Deklaracije o človekovih pravicah (1948) ter tudi vsakršni namerni, nasilni ukrepi odvzemanja svobode, na primer z aretacijo ali zajemanjem talcev. V nadaljevanju je poleg tega govor o mučenju kot o politično organiziranem nasilju, in sicer opirajoč se na diferenciacijo Gisele Perren Klinger, ki tovrstna mučenja razdeli v tri skupine, namreč na “tista, ki jih izvaja državna oblast, tista, do katerih prihaja zaradi razbitja državne oblasti, ki zato ni več zmožna ščititi ljudi pred rivalskimi tolpmami ter skupinami, ter tista, ki so plod strukturnega nasilja, do katerega lahko pride v vseh civiliziranih državah zaradi birokracije, eksekutive, zaporov ter psihiatrij” (prim. www.zebra.or.at/zebratl/2k1/5/welten.htm, dostop: 18. 10. 2002).

V zvezi s tem političnim mučenjem opozarjajo avtorji, kot na primer Peter Suedfeld, na po njegovem mnenju dodatna področja religiozno motiviranega mučenja, kot v primeru Hisbollaha v Libanonu, ter ekonomsko motiviranega mučenja, kjer navaja mehiške preprodajalce drog (1990). Vendar se velja pri tem načeloma povprašati po tem, v kolikšni meri je tovrstno razlikovanje na politično, religiozno, ekonomsko, etnično ter spolno motivirano mučenje sploh smiselno in možno. Primer razpada in vojne v nekdanji multietnični Jugoslaviji namreč nazorno prikazuje medsebojno prepletanje vseh navedenih motivacijskih kategorij in kaže na dejstvo, da lahko vsako od njih razumemo kot subkategorijo političnega mučenja. Tako so se obrnile srbske ortodoksne skupine prebivalstva proti težnjam po neodvisnosti Hrvatov in Bosancev zaradi ohranitve politične dominacije, gospodarskega prostora ter dostopov do morja. Vojskovanje in mučenja, do katerih je prihajalo, so bila – glede na to ozadje – torej ekonomsko motivirana. Poleg tega sta obe vojskujoči se strani (srbska in hrvaška) pri tem zasledovali koncept nacionalne države, ki izvira iz 19. stoletja in ki razglša etnično homogenost kot temelj državnosti. S tega vidika lahko trdimo, da so izhajali masovni izgoni ter z njimi povezana mučenja iz etničnih nagibov. Mučenja, ki so

jih izvajali pripadniki hrvaške in srbske ortodoksne strani nad islamskim in katoliškim prebivalstvom, pa zopet sodijo k religiozno motiviranim mučenjem. V vsakem od navedenih primerov lahko sicer obravnavamo posamično motivacijo, iz katere mučenje izhaja, kot samostojno, vendar gre pri tem vselej hkrati tudi za inštrument nastalega političnega spora. Zato so tovrstna razlikovanja po mojem mnenju umetna in često zabrisujejo pojem politično motiviranega mučenja.

MUČENJE KOT INSTITUCIJA

Čeprav se mučenje kot najkrutejša oblika organiziranega nasilja, ki ljudi oropa pravic ter jih razčloveči, po vsem svetu zavrača, je obenem tudi praksa, ki v mnogih državah ni zgolj običajna, temveč se njen obseg celo povečuje. V Poročilu o mučenju je Amnesty International konec sedemdesetih let navedla 60 držav, v katerih se izvaja mučenje. Konec osemdesetih let se je število teh držav povečalo na več kot 90 in konec devetdesetih let je govora že o več kot 110 državah, v katerih so ljudje izpostavljeni mučenju (prim. Ai 2000). Ne samo, da se tukaj nakazuje vse manjše zanimanje držav za upoštevanje in zaščito človekovih pravic; nasprotno, tudi za države, ki se uvrščajo med demokratične, se moramo povprašati po tem, ali so njihove zakonodaje, sodstva ter eksekutive podvržene zadostnemu nadzoru, ki je potreben za preprečevanje mučenja. Tako na primer v Italiji mučenje še vedno ne velja za kaznivo dejanje. Poleg tega poroča Amnesty International v najnovjšem letnem poročilu o emigrantih in prosilcih za azil, ki so bili v državah članicah Evropske unije – pri tem so izrecno navedene Nemčija, Avstrija in Belgija, omenjena pa je tudi Švica – v policijskih priporih trpinčeni do smrti. (prim. www2.amnesty.de, dostop: 30. 9. 2002)

Nosilci odgovornosti za obstoj mučenja so pri tem vsi tisti, ki ga uporabljajo in izvajajo, ter vsi tisti, ki ga tolerirajo, zamolčijo ali tajijo. Sem sodijo policisti, vojaki, zdravniki, sodniki, uradniki, znanstveniki, politiki, ki žrtve neposredno pretepajo, trpinčijo, mučijo, preiskujejo in razvijajo nove tehnike mučenja. Kot v preteklosti je mučenje tudi danes sredstvo preprečevanja in uničevanja nasprotij, opozicij, drugačnosti, skratka, vseh svoboščin, ki opredeljujejo demokracijo (svoboda tiska, mišljenja, delovanja, organiziranja) in ki so v nasprotju z vladajočim sistemom. Z mučenjem se zahteva podreitev in absolutna poslušnost. Zato je mučenje sestavni del absolutne oblasti in bistven dejavnik varnostnih strategij tovrstnih vlad in sistemov.⁴

S pojmom varnost se povečuje tudi število tistih, ki naj bi domnevno ogrožali državo. Če so sprva kot nevarnost opredeljeni samo gverilski bojevniki, se krog

⁴ S tem so mišljene tudi totalne institucije, kot na primer zapori.

ogrožanja kmalu razširi na druge nevšečne, subverzivne osebe in skupine, kot so, denimo, študentje in študentke, sindikati ali odvetniki ter odvetnice, vse dokler ne postane tako rekoč vsakdo sumljiv.

Sofsky (2001) opozarja na samovoljnost mučenja, ki kaže absolutno vlado tistih, ki ga uporabljajo. Če je vsakogar kadarkoli mogoče razglasiti za sovražnika, potem ne obstaja noben normativni kodeks in nobeno ravnanje, ki bi lahko ščitilo pred mučenjem. Nad ljudi se s tem zgrneta strah in "smrtna groza"; tako se uklonijo in ostajajo pod nadzorom omrtvičenosti. Zato je cilj mučenja tudi poškodba celotne družbe, ki se doseže z uničenjem na individualni ravni. Izginotja ljudi ter poročila tistih, ki so mučenja preživeli, porajajo med prebivalstvom strah in nenehen občutek ogroženosti. Vsenavzočnost mučenja povzroči, da ljudje obmolknejo, tudi med seboj, kajti vsak od njih lahko v vsakem trenutku postane bodisi storilec bodisi žrtev. Nezaupanje zaduši vsakršen občutek sočlovečnosti. To privede do preloma obče solidarnosti, kar zopet vodi do reduciranja medčloveških razmerij na vrednote totalitarne oblasti. Mučenje je torej način, s katerim režim posreduje svojo vsenavzočo moč vsakemu posamezniku in prek njega tudi vsej skupnosti. Tako oblast z mučenjem pokaže ljudem, "da jim je lahko storjeno karkoli, tudi najhujše" (Sofsky 2001, str. 85). K strategijam vlade sodi tudi neposredno soočanje ljudi s posledicami mučenja. Tako je bilo podeželsko prebivalstvo Guatemale konec osemdesetih let namerno izpostavljeno terorju, da bi s tem preprečili njihovo potencialno sodelovanje z gverilskimi skupinami. V ta namen so družinam pokazali njihove ugrabljene ali umirajoče člane, ne da bi imeli sorodniki pri tem možnost tem članom kakorkoli pomagati. Časopisi so objavljali podobe pohabljenih teles, domnevno zato, da bi družinam pomagali pri iskanju pogrešanih sorodnikov, v glavnem pa zato, da bi zadušili kakršnokoli opozicijo (prim. Ai 1985, str. 15), kajti "resnični cilj je manipulacija, zastraševanje celotnega ljudstva s terorjem ter preventivno kaznovanje vsakršne kritike in vsakršnega političnega delovanja" (Amati 1977, str. 229). Tako "služi nemočno in zlomljeno vegetiranje tistih, ki so preživeli mučenje, kot zastraševanje in kot simbol za upor ter neposlušnost" (Gurris 1995, str. 198).

Riquelme (1989, str. 36) tukaj govori o psihološki vojni proti lastnemu prebivalstvu, kar vodi do "proizvodnje podložnikov" (Keller 1991, str. 71); vladajoči jo zlorabljajo za vzpostavljanje in krepitev svoje oblasti. Tudi Reemtsma poudarja, da "sama prevlada ter vsi cilji, za katere si prizadeva v strukturnih razmerjih oblasti, potrebuje mučenje kot obzorje možnosti" (1991 a, str. 34).

Ko "mučenje posameznikov posredno postane mučenje cele družbe" (Drees 1991, str. 320), se zares pokaže njegova totalnost. Posameznik prek mučenja postane družbeni simbol negativnega, izključenega, preziranega, ta sporočila pa nenehno prenaša na družbo samo.

K SISTEMATIKI MUČENJA

Načelno postopanje mučiteljev določajo sami cilji mučenja, kot dezorientacija, dezintegracija ter trajni zlom osebnosti. Največkrat se mučenje prične že pri aretaciji, med katero žrtev pretepejo. Kadar pride do aretacije v stanovanju žrtve, se to običajno zgodi ponoči in z uporabo masivnih represivnih ukrepov, naperjenih proti njenim svojcem (prim. Jacobsen & Vesti 1990).

Aretacija pomeni, da žrtev nasilno odpeljejo na kraj, *“ki ni nikjer registriran in kjer ni nikogar, ki bi pomagal”* (Sofsky 2001, str. 98). To je kraj *“brez prič”* (Laub 1992, str. 80). Vsakršen stik z zunanjim svetom, bodisi s svojci, prijatelji, bodisi z zdravniki ali odvetniki, je preprečen. Človek je popolnoma odrezan od sveta, zunanjega življenja, od delov lastne eksistence. Nasilno je odveden v prostor uničenja, ki ga določa in strukturira; na ta način se pridobi neomejena svoboda obravnavanja njegove osebnosti in razpolaganja z njo. Tam se nadaljuje že prej začeta eksistenčna razlastitev na materialni in socialni ravni. Vsi tamkajšnji predmeti so proti žrtvi naperjeno orožje tistih, ki izvajajo mučenje. Tam ni ničesar, kar bi pripadalo njej, ničesar, s čimer bi lahko vzpostavila lastno identiteto, ničesar, kar bi posedovala: *“Celotni prostor je oder trpinčenja.”* (Sofsky 2001) Sedaj čisto sledi faza nespecifičnega mučenja s prisiljeno gimnastiko, udarci, nenehnimi grožnjami in poniževanji, večdnevnimi odvzemi hrane, prepovedjo uporabe stranišča itd. Vse to naj bi na fizični ravni privedlo do izčrpanja, na psihični pa do velikega strahu. Pri tem kombinirajo in variirajo različne prakse, ki naj bi po eni strani privedle do najbolj mučnih metod, po drugi pa preprečile vzpostavitev psihičnih in fizičnih obrambnih mehanizmov. Kot posledica nastopi povišanje stopnje nepredvidljivosti in nezmožnosti nadzora nad mučenjem; tako se žrtev znajde v položaju popolne nemoči. Tej prvi fazi uničevanja sledi glavna faza mučenja. Že oslABLJENO žrtev izpostavijo specifičnim tehnikam, ki so namerno izbrane za uničenje njene osebnosti. Praviloma je žrtev razgaljena in ima prevezane oči, tako da ne more razpoznati, iz katere smeri prihajajo udarci. S tem mučitelji spravijo žrtev v *“skrajno fizično in psihično regresijo”*⁵ (Agger 1988), ki se konča z absolutnim zlomom ali s smrtjo.

Ne samo, da pri tem mučenje vselej spremljajo zasliševanja; le-ta so poleg tega tudi sama sredstvo mučenja, kajti kot smo omenili že prej, je cilj mučenja zelo redko v pridobivanju informacij, tako da so zasliševanja *predvsem “dobro premišljeno insceniranje, ki daje mučenju navidezno legitimnost”* (Sofsky 2001, str. 96) in proizvaja fikcijo o tem, da naj bi bila *“krutost zgolj pomožno sredstvo resnice”* in da naj bi bila *“žrtev konec koncev sama odgovorna za vse, kar se ji dogaja”* (prav tam). Po drugi strani postaja zasliševanje samo orodje mučenja, kajti jezik lahko prevzame,

⁵ Po Freudu pomeni regresija umik v ontogenetsko zgodnje razvojne faze, kot tudi nazadovanje v tiste oblike premagovanja strahu, ki so bile že zdavnaj presežene (1969, str. 333–349). Orig. 1916–1917.

kot izčrpno obrazloži Elaine Scarry (1992), funkcijo fizičnih aktov. Pri tem so nenehna vprašanja, ki jih mučitelji postavljajo žrtvi, “*kot seciranje*” (Sofsky 2001, str. 97), kot vrezovanje, ki služi razgaljenju mučenega, ki ostaja brez odgovora, ter njegovi fiksaciji v ta položaj. Noben odgovor namreč ne more biti zadovoljiv, ker tak odgovor enostavno ne obstaja; vsak molk pa rojeva novo verigo mučnih vprašanj. Tako vprašanja po rabi in funkciji ustrezajo mehaničnim metodam mučenja. Ta vprašanja so ogromni posegi in nenehni akti povzročanja ran. S tem, ko se jezik na ta način loči od simbolnega in postane del telesnosti, se mučenemu odvzame tudi možnost izraza kot sredstva konstruiranja ter ohranjanja identitete. Spreminjanje jezika v orožje evocira absolutno oblast mučitelja, ki lahko z zasedbo še enega, namreč jezikovnega prostora, neomejeno razpolaga z žrtvijo. Mučencu tako ostaja zgolj še predjezikovna struktura: “*Njegov glas ne more več oblikovati besed, ki bi lahko karkoli izrazile. Pohabljeni organ lahko poraja samo še vzdih, jecljanja in krike. Žrtev ni več zmožna uporabiti niti jezika tožbe.*” (prav tam, str. 95)

V tem prostoru mučenja ni več nobenih veljavnih znakov, ki bi pomenili začetek in konec, ki bi dopuščali dostop do orientacije ali nakazovali tek časa. Dnevna svetloba je zaprta ven, “*tako je, kot bi ena ura prekravela v drugo*” (Sofsky 2001, str. 99). Tako postane mučenje za žrtev nekaj večnega, kajti bolečina storjenega ostaja žrtvi tudi v premorih med mučenjem in jo tako nenehno spominja na možnost ponovitve. Strah pred novo bolečino se stopnjuje v paniko in obup, kajti “*sistematično in trajno prizadevanje bolečine je neposredno ogrožanje posameznikove sposobnosti za preživetje*” (Juhler 1993, str. 25). Na ta način se dejanje in situacija spojita v brezčasje. Nobena zaščita ni več možna, ne v času ne v prostoru. Najde se samo še v lastni notranjosti, v katero bi se človek lahko zatekel, a vendar je mučitelj tudi tam že na preži, ker si je prek bolečine trpinčenja prilastil popoln nadzor nad žrtvijo. To “*dimenzijo samorazširitve*” mučitelja, kot jo imenuje Elaine Scarry, omenja tudi Sofsky: “*Več ko je bolečine in zapuščeni, ki stiska žrtev, manjši je njen svet in toliko večji je svet mučitelja. On je tisti, ki popolnoma obvladuje položaj; njegova oblast in njegova vprašanja prežemajo najgloblje niše notranjosti drugega.*” (2001, str. 99) Ko mučitelj z orožjem in z besedami vdre v telo in povzroča muke ter jih v istem hipu zopet potegne iz telesa tako, da postanejo vidne, je povsod in prevzema popolno posest nad premaganim. On je tisti, ki postane “*gospodar telesa in duha, prostora in časa, življenja in smrti*” (Sofsky 2001, str. 61). Tako postaneta polastitev žrtve in nadzor nad njo popolna.

Ko se žrtev popolnoma zlomi, je mučitelj dosegel svoj cilj, namreč razkroj sebstva. Zdaj se priznanja definirajo kot domnevno zaželenne informacije ali kot karkoli drugega, kar je služilo kot pretveza za mučenje. V naslednjem koraku žrtev bodisi privedejo pred sodišče, kjer včasih pride do obsodbe, ali pa jo pošljejo v prisilno izgnanstvo kot zastraševalni primer za družbeno okolje. Mučitelji so pri tem lahko

gotovi, da preživeli ali preživela zaradi zloma osebnosti, do katere je prišlo zaradi namerno povzročene travme, le redko zmore poročati o svoji izkušnji.

Človek je razvil tako veliko število možnosti za trpinčenje soljudi, da v tem besedilu sploh ne moremo niti nameravamo opisati vseh obstoječih metod mučenja. Zato bomo v nadaljevanju skicirali samo nekaj najpogostejših metod, s katerimi ljudem prizadevajo bolečino.⁶

METODE MUČENJA S PRIMARNO FIZIČNIM PRIZADEVANJEM BOLEČINE

Sodobne prakse mučenja lahko razlikujemo glede na to, ali uporabljajo neposredno nasilje in nameravajo prizadeti fizično bolečino ali pa želijo žrtvam prizadeti predvsem duševne bolečine. Pri tem moramo upoštevati, da prihaja tudi do uporabe kombinacije obeh praks, torej fizične in tudi psihične zlorabe. Poleg tega je posebej pomembno tudi dejstvo, da ima vsaka oblika mučenja, torej tudi tiste, ki se primarno osredotočajo na prizadevanje fizične bolečine, za posledico hkrati tudi duševne poškodbe. Seveda obstajajo pri tem tudi regionalne razlike, ki so povezane z opremo policijskih postaj, tajnih služb, zasliševalnih centrov ter s kulturno določenostjo posameznih metod mučenja. Keller (1991) sicer pri uporabi posamičnih tehnik mučenja opozarja na trend, ki teži od metod brutalnega fizičnega in tradicionalnega psihičnega trpinčenja k novim oblikam selektivnega fizičnega ter prefinjenega psihičnega mučenja, vendar jih zdravnika v Centru za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenj, v Berlinu (BZFO), dr. Graessner in dr. Wenk-Ansohn, razčlenita še bolj diferencirano, ko namreč izhajata iz predpostavke, da se *“metode mučenja tem bolj osredotočajo na psiho, čim višje razvita je neka dežela ali regija. In: čim dlje traja državljanska vojna, tem brutalnejše in manj usmerjeno postaja nasilje nad domnevnimi nasprotniki”* (2000, str. 23).

K najpogostejšim fizičnim metodam mučenja, ki s telesnimi bolečinami dosežejo mentalni zlom človeka, sodijo naslednje prakse:⁷

- Neusmerjeni udarci s predmeti in pestmi. Kot instrumenti pretepanja služijo vsakovrstne palice, gorjače, krepela, biči, kopita pušk ter vreče, napolnjene s peskom, za zmanjšanje vidnih sledi. Udarci so pri tem naperjeni proti vsem delom telesa.

⁶ Več kot 150 podjetij po vsem svetu ponuja aparate za elektrošok. Samo v Nemčiji obstaja 30 takšnih ponudnikov, ki izvažajo proizvode v tujino, kjer se uporabljajo kot orodja mučenja. Čeprav od leta 1997 obstaja omejitev izvoza naprav za elektrošok, naprave niso prijavljene kot orožje, temveč so navedene v rubriki “razno blago”. Utemeljitev Zveznega ministrstva za gospodarstvo se pri tem glasi: “Naprave za elektrošok se največkrat uporabljajo kot električni pastirji za živino.” Vse dokler naprav za elektrošok ne bodo prijavljali kot orožje in vse dokler njihov izvoz ne bo prepovedan, bo Nemčija soudeležena pri kršenju človekovih pravic (iz oddaje Kulturzeit 3 SAT, z dne 15. 3. 2001).

⁷ Prim.: Genefke & Vesti (1990); Lunde et al. (1992); Graessner & Wenk-Ansohn (2000).

⁸ Opis po: Keller (1991), Vesti & Somnier & Kastrup (1992).

- Ciljno usmerjeni udarci. Sem sodita tako imenovani “telephono”, pri katerem se udarja z obema dlanema hkrati na obe ušesi, ter tako imenovani “falanga”, to so udarci s palicami ali kabli na podplate. Žrtev po tem še dodatno prisilijo k temu, da bosa teče preko soli ali črepinj.
- Prisilni položaji, pri katerih se žrtev ne sme premikati, kot stanje, čepenje, roke, iztegnjene navzven, sedenje na golenih z navzven obrnjenimi koleno ali prisilno pridržanje v miniaturnih kletkah, vklenitev žrtve v avtomobilske gume, pri tem jo kotalijo in butajo ob stene zasliševalnega prostora ter pretepajo.
- Nezadostna prehrana in pijača ali prisilno požiranje blata, urina, delov trupel in onesnažene hrane.
- Prisilne kopeli ali prhanje v ledeni vodi, ure in ure prisilnega stanja v vodi ali snegu, ki sega do kolen, ali pod vročim soncem.
- Obešanje žrtve na rokah ali nogah v različnih položajih.
- Mučenje z elektriko. Na posebej občutljivih delih telesa, kot so genitalije, dimlje, podpazuhe, uhlji ali jezik, izvajajo mučenje s pomočjo elektrod, ki so priključene na različno močan enosmerni ali izmenični električni tok. Trenutno so na razpolago majhna, do 300.000 voltov močna orožja za proizvodnjo elektrošokov, ki na telesu ne puščajo nobenih vidnih sledi.
- Opekline. Te povzročajo na nešteto različnih načinov, na primer s segreto plastiko, razbeljenim železom, vročim voskom, s cigaretami, plameni, z vrelo vodo v vseh nepredstavljenih variacijah.
- Vtikanje različnih predmetov v nos, usta, ušesa, zadnjično odprtino, sečnico, vagino; često gre tukaj za kovinske predmete, ki se potem priključijo na električni tok.
- Pohabljenja. Sem sodi iztrganje nohtov na prstih rok in nog, iztrganje udov, amputacije, lupljenje kože, kastracija.
- Mučenje s stiskanjem. Posebej občutljivi deli telesa, kot na primer moda, se z rokami ali s pomočjo orodja stiskajo ali zdrobijo.
- Poskusi zadušitve. Glavo žrtve skoraj do zadušitve potiskajo v vodo ali gnojnico ali pa čezno poveznejo plastično vrečko.

METODE MUČENJA S PRIMARNO PSIHIČNIM PRIZADEVANJEM BOLEČINE

Razlog za neprestano naraščanje števila metod psihičnega mučenja je v tem, da so te metode bolj neopazne, saj na telesu žrtve ne zapuščajo dokazljivih sledi, “*kajti mučenje mora ostati skrivno, in čeprav obstaja, mora ostati nedokazano*” (Amati 1977, str. 232).

K sodobnim oblikam mučenja sodijo med drugim naslednje prakse:⁸

- Grožnje mučenja ali uboja žrtve, njenih svojcev ali prijateljev, grožnje, da se žrtev nikoli več ne bo smela vrniti domov.

- Poniževanje. Žrtev zmerjajo, žalijo, opljuvajo, prisilno obrijejo, onesnažijo z blatom ali urinom ali jo prisilijo k požiranju iztrebkov, prekršijo njene verske ali moralne tabuje, prisilijo jo v petje zbadljivk o svojcih in prijateljih, prisilijo jo v goloto ali se ji posmehujejo.
- Tehnike deprivacije. Žrtvi se odreka zadovoljitev osnovnih, življenjsko važnih potreb, kot so higiena, prehrana, voda, socialni stiki, osnovna medicinska oskrba, senzorni stimulatorji kot svetloba ali zvok. Često za senzorno deprivacijo žrtvi povežejo čez glavo vrečo, izključijo se optični, akustični in drugi čutni dražljaji, nanjo spuščajo podgane, miši ali popadljive žuželke. Posledice deprivacije se kažejo v skrajnem nemiru, visoki stopnji razdražljivosti, v govornih motnjah, dezorientaciji ter v halucinacijah.
- Navidezne usmrtitve. Učinki teh so masivni, prihaja do stanj skrajne groze, dezorientacije in cele dneve trajajočih psihotičnih stanj. Često se žrtve sploh ne morejo zavedati in občutiti, da še živijo.
- Tehnike interakcije. “Dobri in zli” – dva mučitelja inscenirata razmerje, v katerem eden od njiju igra vlogo dobrega, razumevajočega, skoraj partnerskega nadzornika. Ta povzroči, da žrtev verjame, da ga želi sam zaščititi pred zlim, vendar samo pod pogojem, da mu žrtev posreduje željene informacije, kajti sicer nasilnemu kolegu ne bo mogel preprečiti nadaljnjega mučenja. Takšno prevaro žrtev le zelo redko spregleda. V tej zvezni pasti se običajno zlomi vsakršen upor do posredovanja informacij. Poleg tega delajo mučitelji s tehnikami double-bind, s tem želijo z dvoumnostjo doseči popolno zmedo, ki privede do zmanjšanega nadzora jaza.
- Tehnike intervjujev: o neki drugi osebi zberejo zakulisne podatke, ki jih uporabijo za manipulacijo zapornika med zaslišanjem.
- “Nemogoča izbira”, imenovana tudi “tehnika nasprotnega učinka”: žrtev prisilijo, da se odloči med dvema opcijama, pri tem je vsakršna odločitev nemogoča, ker vodi do uničujočih posledic.
- Prisilno sedenje v položaju, v katerem žrtvi v enakomernih presledkih na glavo ali na čelo kapljajo kaplje vode (tako imenovano “kitajsko mučenje”).
- Prisilno opazovanje mučenja drugih, na primer sojetnikov, svojcev, prijateljev.
- Prisila v nasilna dejanja do sojetnikov.
- Tehnike kondicioniranja: od žrtve izsilijo zelene vzorce obnašanja s sistemi nagrajevanja in kazni.
- Mučenje s farmacevtskimi sredstvi: žrtvi dajejo halucinogena zdravila in psihotropna sredstva, ki izzovejo psihotična stanja in preprečujejo orientacijo; poleg tega mučitelji prisilijo žrtev v jemanje drog, ki vodijo v odvisnost.

SPOLNO MUČENJE

Spolno mučenje se največkrat definira s pojmom spolnega nasilja, kamor sodijo "vse oblike spolnega ogrožanja, nedopustni posegi, vmešavanje in izkoriščanje ter zlorabe mladoletnih oseb ter tudi nadlegovanje brez fizičnih poškodb ali penetracije" (UNHCR 1997, str. 1). Vendar nedvoumna definicija pojma spolnega mučenja ne obstaja, kajti le-to lahko v različnih kulturah zaobjema zelo različne prakse, ki so odvisne od tega, kakšna pravila in kateri spolni tabuji prevladujejo v neki kulturi, in od tega, na kakšen način je tam urejeno ravnanje s primarnimi in sekundarnimi spolnimi znaki. Tako je meja zlorabe v družbah z islamsko tradicijo prekoračena hitreje kot v zahodnoevropskih družbah. Za muslimanke pomeni prisilna odstranitev tančice in prisilno razgaljenje las v navzočnosti tujih moških spolno ponižanje (prim. Lunde/Ortmann 1992, str. 312). Kurdski moški, denimo, doživljajo prisilno goloto kot skrajno spolno ponižanje. Na tem ozadju lahko pod pojmom spolnega mučenja razumemo vse tiste metode, s katerimi se namerava izvesti napad na spolno identiteto moških in žensk ali s katerimi se poškodujejo primarni in sekundarni spolni znaki. Kot pri vseh drugih metodah mučenja je resnična namera spolnega mučenja fizična, psihična in socialna dezintegracija žrtve "ter vplivanje na celotno psiho z motenjem spolnosti te osebe, kot sredstva izražanja kot tudi nosilke bodočih užitkov" (Agger 1988, str. 234). To je lahko doseči, kajti spolno mučenje zaobseže celotno integriteto človeka, saj ga razlasti v najintimnejših področjih njegove subjektivnosti. Ruth Seifert to opisuje na primeru posilstva kot pogoste oblike spolnega mučenja: "Nasilno vdiranje v notranjost telesa pomeni najhujši predstavljen napad na intimo sebstva in na človeško dostojanstvo ... Povzročča telesno bolečino, izgubo dostojanstva, napad na identiteto ter izgubo pravice do razpolaganja z lastnim telesom." (1993 b, str. 89) Če že mučenje samo po sebi iz mučenca naredi objekt samovolje in manipulacije, poraženca, s katerim lahko mučitelj po mili volji razpolaga, potem pomeni spolno mučenje sredstvo, s katerim se popredmetenje privede do vrhunca. V lastnem telesu ne obstaja prav nič nedotakljivega več. Spolno nasilje je torej nasilje, "ki izbere področje spolnosti za povečan učinek" (Godenzi 1989, cit. po Mörth 1994, str. 25). Tovrstno nasilje ne služi zgolj artikulaciji, temveč tudi potenciranju dominacije nad žrtvijo. Dejanja spolnega nasilja, ki jih žrtev doživlja kot skrajna ponižanja, prisilijo mučeno osebo v bolečino in sram, nemoč in razčlovečenje, ko izgubi nadzor nad funkcijami lastnega telesa in moleduje za milost, samo da bi se groza, ki jo doživlja, že enkrat končala. Poleg tega lahko izhajamo tudi iz predpostavke, da služi spolno mučenje, tako kot vsaka oblika mučenja, hkrati tudi zadovoljevanju užitka storilcev, ki se vzpostavi bodisi šele s samim nasilnim dejanjem ali pa že od vsega začetka daje pobudo za to dejanje. V literaturi se ta predstava običajno vehementno zanika; običajno se trdi, da naj bi seksualno mučenje nikoli ne služilo "seksualnim namenom

storilca" (Seifert, 1993 b, str. 88). Pri tem velja opozoriti, da storilec žrtev pri takšnih dejanjih razosebi, da je torej ne jemlje kot konkretno osebo. To dokazuje tudi težnja po prevladi, ki predstavlja osrednji namen spolnega nasilja. Seksualni užitek in želja po prevladi eden drugega ne izključujeta, kajti užitek in zadovoljitev nista nujno odvisna od osebnega odnosa. Takšno gledanje se sicer pogosto družbeno zavrača: motivi za sadizem in perverznost se navadno uvrščajo med patologijo in se zaprejo v območje pošastnega in nedostopnega. Od tam delujejo kot prepoved in onemogočajo možno identifikacijo s storilci. Predvsem pa odrinejo fantazijo in obup glede tega, kaj vse je človek zmožen storiti, v območje fantazme.

Ta nameravana razlastitev sebstva vodi po besedah Kate Millet k temu, da je žrtev dvakrat mučena: "*Najprej s tem, da se zavedno rani, drugič pa s tem, da se rani na način, ki velja za najbolj ponižujočega od vseh možnih ponižanj.*" (1993, str. 28) S tem napadom na "*človeka v središču njegovega razmerja do samega sebe*" (Sofsky 2001, str. 93) mu storilci namerno preprečijo nadaljevanje življenja v lastnem geografskem prostoru. Sram in občutki razvrednotenja zaradi tega, kar se je pripetilo, so pri osebah, ki so preživele seksualno mučenje, največkrat tako močni, da ne morejo o tem niti govoriti niti molčati. Praviloma takšne osebe zapustijo kraj, v katerem so živele.

Tudi moje izkušnje, ki sem jih pridobila pri delu v berlinskem Centru za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenje, potrjujejo, da se spolno mučenje prakticira predvsem tam, kjer mučitelji načrtujejo pregnanstvo žrtve po izpustitvi. Poleg tega velja poudariti, da je spolno mučenje največkrat sestavni del mučenja, tako da so ljudje, ki so doživeli mučenje, često izpostavljeni tudi spolnemu mučenju.

Spolno mučenje je fenomen, ki se izvaja na obeh spolih. Kljub temu pa raziskave dokazujejo značilno pogostejše pojavljanje pri ženskah kot pri moških (prim. Allodi/Stiasny 1990). V nadaljevanju se bomo podrobneje posvetili specifičnim pomenskim kontekstom, ki za ženske izhajajo iz tega dejstva.⁹

Spolno mučenje lahko razčlenimo v tri kategorije:

1. spolno mučenje brez telesnega stika,
2. spolno mučenje s telesnim stikom,
3. akti fizičnega nasilja nad spolnimi organi.

SPOLNO MUČENJE ŽENSK

Spolno mučenje žensk v kontekstu državno organiziranega nasilja je dolgo ostajalo neopazeno.¹⁰ Prve so o tem v začetku sedemdesetih let poročale čilenske

⁹ Agger (1988, str. 231–241) prikaže na osnovi raziskave iz leta 1981, da je bilo od 153 informantov, ki so preživeli mučenje, spolno mučenih 52 % moških in kar 80 % žensk.

¹⁰ V članku ni upoštevano nasilje v okviru doma.

ženske, ki so pobegnile vojaški diktaturi v Čilu. Medtem ko je bilo spolno nasilje nad ženskami v vsakodnevnem življenju v ZDA tematizirano že konec šestdesetih let, so se zgodovinske¹¹ debate o posilstvih v funkciji vojnih instrumentov v anglosaksonskem prostoru pričele odvijati šele v zvezi z vietnamsko vojno, ko so ameriški vojaki množično posiljevali. Na nemškem govornem področju je ostala ta debata v zgodovinskih znanostih obrobna tema; tudi zgodovina spolov je ostala v glavnem omejena na področje spolnega nasilja nad ženskami v vsakdanjem življenju. Šele režiserka Helke Sander je zlomila ta tabu s poročili o nemških ženskah, ki so postale žrtve masovnih posilstev pripadnikov Rdeče armade.¹² Od pričetka devetdesetih let dokumentira to tematiko zlasti Amnesty International (2000), ki je predložila dokaze o nešteti primerih posilstev ali drugih oblik spolnega mučenja žensk kot sestavnega dela sistematičnega nasilja v vojnah ali v razmerah državljanske vojne, pri akcijah etničnega čiščenja ali med racijami, pri hišnih preiskavah in v obdobjih aretacij.

Toda šele z vojno v nekdanji Jugoslaviji so množična posilstva kot oblika spolnega mučenja v vojni in kot sistematično nasilje, ki ga vojskujoče se strani izvajajo nad ženskami, prvič prodrli v zavest javnosti. S tem se je nazorno pokazalo, kako večplastne in številne so instrumentalizacije žensk, saj spolna mučenja žensk nosijo še dodatna simbolna znamenja.

Ženske v vojnah, katerih namen je uničenje nasprotnikove kulture, so namreč tiste, ki ohranjajo povezave v družini in skupnosti. Na ta način predstavljajo povezanost skupnosti in zagotavljajo njeno reprodukcijo. Tako je ženski spol interpretativni sistem skupine; na ženskih *“osebah, telesih in življenjih se tvori in vzpostavlja konstrukcija skupnosti”* (Wobbe 1993, str. 106). Spolno nasilje nad ženskami je tako vselej mišljeno kot nasilje nad celotno skupino. Zato pomeni fizično in psihično uničenje žensk *“uničenje socialne in kulturne stabilnosti”* (Seiffert 1993 a, str. 66); v posilstvih se *“dekonstrukcija kulture”* (Seiffert 1993 b, str. 7) simbolizira kot sistematika vojskovanja. Takšne posledice so se še posebej jasno pokazale po vojni v nekdanji Jugoslaviji. Množična posilstva in poročila preživelih žensk o obstoju pravih pravcati posiljevalskih taborišč v Bosni in Hercegovini so v skupnostih žrtev razširila strah in paniko ter povzročila porast beguncev. Tako je bilo torej etnične pregone, ki so jih načrtovali nasprotniki, lažje strateško in sistematično uresničevati prav s posilstvi. Vendar pomeni posilstvo ženskega telesa, ki hkrati simbolno predstavlja tudi telo naroda, mnogo več, kot zgolj simbolno posilstvo življenja skupnosti. Zmagovalčeva spolna okupacija simbolizira *“vojaški poraz poraženega vojaškega kolektiva in tudi poraz vsakega posameznega*

¹¹ Raziskava Susan Brownmiller iz leta 1975 *Proti naši volji, moški, ženske in posilstvo* velja za prvo znanstveno študijo o posilstvih v vojni in miru.

¹² Prim. Sander, H. Johr, B. (Hrsg.) (1992): *Befreier und Befreite. Krieg, Vergewaltigungen, Kinder*. München.

moškega. Onečaščenje ženske tako postane tudi simbolna kastracija moških. S posilstvi, ki so akti skrajnega nasilja, se žensko telo 'zaznamuje' kot izraz pripadnosti skupnosti, ki ni sposobna nuditi zaščite" (Eifler 1999, str. 91). S tem, ko se med moškimi na ta način prenašajo sporočila o tem, da niso sposobni ščititi žensk, postajajo ženska telesa "prostor izmenjave moških sporočil" (prav tam). Takšna struktura komunikacije pa lahko deluje samo tam, kjer je kulturno določeno urejanje razmerij med spoloma osnovano na razmerju neenake oblasti. Ženska in njeno telo tam nista subjekt, temveč objekt moškega posedovanja; moška identiteta se vzpostavlja v tovrstnem razmerju. Definirana je kot dominacija nad spolnostjo in reproduktivno sposobnostjo žensk. Spolno nasilje drugega nad lastno žensko se zato doživlja kot okupacija in razpolaganje z lastno moško identiteto. Šele v takšnih, hierarhično ustrojenih predstavah o ženskosti in moškosti pomeni spolno nasilje nad ženskami demonstracijo prevlade ter oblasti samimi moškimi ter napad na njihovo moško samopodobo. "Žensko telo postane ceremonialno bojišče, prostor za zmagoslavne parade močnejšega. In dejanje, ki se stori ženski, je sporočilo moških moškim; za ene predstavlja jasen dokaz zmage, za druge dokument poraza." (Brownmiller 1992, str. 45) Tako so med vojno v nekdanji Jugoslaviji visoko noseče ženske v avtobusih transportirali nazaj prek sovražne linije; na vozilih so bili pri tem pritrjeni cinični napisi o otrocih, ki jih bodo rodile (prim. Seifert 1993 b, str. 94). O teh večfunkcionalnih znakih pričajo tudi številni umori nerojenih otrok z udarci v trebuhe nosečih žensk med omenjeno vojno. Takšna dejanja so bila neposredni napadi na posamezno žensko. Vendar pa imajo ti uboji z uničujočimi udarci tudi simbolni pomen polastitve kulturne samopodobe moških kot zaplojevalcev. S tem predstavljajo tudi napad na nasprotnikovo kulturo v celoti. Ženska je namreč nosilka definicijskega sistema kulturne samopodobe in z otrokom v svojem telesu hkrati tudi nosilka bodoče in sedanje nacije nasprotnika.

Ženske v patriarhalnih družbah postanejo žrtve spolnega mučenja zlasti takrat, ko se aktivno vmešavajo v politiko, ki je domena moških. S tem namreč v spolno segregiranih prostorih zapustijo skriti kraj, ki jim je dodeljen ter dovoljen in presežejo meje norm tradicionalnega sistema. S spolnim nasiljem se ponovno vzpostavi prilaščanje ter podrejanje žensk; z njegovo pomočjo se zagotavlja in ohranja moška prevlada. Vendar ženske niso izpostavljene spolnemu mučenju zgolj zaradi lastnega političnega angažmaja, temveč tudi zaradi svoje identitete kot hčerke, sestre ali zakonske žene. Zato so često aretirane in mučene namesto mož, očetov ali bratov, ki živijo v ilegali.

Posiljena ženska, kateri je nasprotnik namerno zaplodil otroka, je za moškega trajna, kontinuirana sramota, ker je bila v vidni lasti drugega in ker postane z njegovim otrokom njegov zaznamovani del. Če hoče torej moški to svoje moško ponižanje, svoj kulturno definiran poraz zanikati in prikriti, mora bodisi prenesti

odgovornost za nasilno dejanje na samo žensko, to ima praviloma za posledico ločitev (prim. Sander/John 1992), bodisi jo takoj izločiti iz skupnosti, kot je v takšnih primerih običajno, denimo, v islamskih družbah (prim. Rothkegel, 1999). Tako se ponižanje in onečaščenje žensk v spolnem mučenju nadaljuje v javnosti, kajti *“njihovo lastno ponižanje v častnem kodeksu družbe le malo šteje”* (Nuscheler 1995, str. 75). Te daljnosežne posledice družbenega prezira in izključitve, ki so jim ženske izpostavljene, vodijo konec koncev do obsežnega tabuiziranja izkušenj spolnega mučenja. Le malo preživelih žensk zmore ali hoče govoriti o teh skrajno travmatičnih tragedijah nasilja. Ta odpor prevzemajo, kot kaže, celo terapevtski prostori: *“Pri spolnih zlorabah med mučenjem gre za tabuizirano izkustveno področje, ki ga ne zanikajo in potlačujejo samo prizadeti ljudje in njihovo okolje, temveč tudi mnogi terapevti in terapevtke ter številni socialni delavci in delavke.”* (Gurriss 1995, str. 200)

Obseg krutosti, moč tabujev in moč storilcev se izraža v molku preživelih in se ponavlja v molku terapevtov in terapevtk. Ko je tribunal o vojnih zločincih Združenih narodov priznal posilstva in spolno suženjstvo kot sistematično nasilje, ki služi vojskovanju, in kot specifično preganjanje žensk, je nasilje, ki je bilo prej izgnano iz zgodovinskega spomina, končno postalo predmet ogorčenja na odru javnosti.¹³ Zato nam ostaja upanje, da bo to opogumilo, okrepilo in podprlo ženske, ki so preživele spolno mučenje, da bodo lažje spregovorile, ter tudi strokovno osebje za pogovore o tovrstnih izkušnjah.

POSLEDICE MUČENJA

Tako kot samo mučenje, ki na človeku ne pušča ničesar nedotaknjenega, so totalni tudi njegovi učinki na preživele: *“Če žrtve mučenje sploh ostanejo žive, so po mučenju telesno in duševno zlomljeni ljudje.”* (Rauchfleisch 1990, str. 82) Tako se lahko na telesni ravni načeloma pokažejo vse vrste fizičnih simptomov. To sicer oteži specifično določanje somatskih vplivov, ki izvirajo iz fizičnega mučenja, saj je njegove učinke težko razmejiti od drugih vzrokov. Vendar pa se posredne telesne poškodbe najpogosteje pokažejo šele takrat, ko je od mučenja že preteklo precej časa. Tako je neka interna raziskava v Centru za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenje, pokazala, da je pri 50 osebah, ki so preživele mučenje, od časa mučenja pa do pregleda v berlinskem Centru preteklo približno 24 mesecev. Izjav državnih izvedencev sodne medicine iz izvornih dežel pri tem ni mogoče

¹³ Tribunal ZN o vojnih zločincih je 22. februarja 2001 posilstva v vojnah in spolno suženjstvo prvič definiral kot zločin proti človeštvu. Na visoke kazni sta bila obsojena dva moška srbske etnične pripadnosti, ki sta med bosansko vojno v koncentracijskih taboriščih sistematično posiljevala Muslimanke. Tretji zločinec je bil obsojen zaradi posilstva in mučenja 12-letne deklice. S tem je bilo posilstvo prvič obsojeno kot sistematično nasilje, ki je del vojne strategije, in kot specifično vojno preganjanje žensk (prim. TAZ, št. 6380, str.1).

upoštevati, kajti zdravniki so tam pogosto neposredno udeleženi pri mučenju, posredno pa takrat, ko izstavijo "lažno spričevalo."¹⁴ Kot posebno problematično velja omeniti tudi dejstvo, da se številne posledice mučenja ne pokažejo v vidnih telesnih simptomih, vendar kljub temu povzročajo notranje poškodbe in močne bolečine, kot na primer pri udarcih z vrečami peska, pri nekaterih oblikah električnega mučenja ter pri posilstvih. Poleg tega so metode izbrane tako, da ugotovljivih telesnih poškodb ni mogoče nedvoumno in brezdvomno pripisati mučenju.¹⁵ Ko mučitelji namerno uporabljajo takšne metode, preprečujejo dokazljivost sledi in tako poskušajo narediti žrtev neverodostojno. Dandanes že razpolagamo z znanjem o povezavi med nekaterimi fizičnimi poškodbami, ki so posledica mučenja, in uporabo specifičnih metod mučenja. Tako "*ustrezajo organske težave preživelih načinu mučenja, ki jim je bilo prizadejano. Telo je zrcalo uporabljenih mučilnih metod.*" (Genefke & Vestri 1990, str. 15) Mučenje s falango, to je tepež po podplatih, denimo, vodi do trajnih težav pri hoji, do bolečin v ledvenem predelu hrbtenice ter do trajnega občutka pekočih podplato. Udarci v glavo in po ušesih žrtve povzročajo kognitivne omejitve, kot na primer pozabljivost, ter specifične poškodbe bobniča, ki lahko privedejo do gluhosti.

Kljub široki paleti človeških reakcij na mučenje se najpogosteje omenjajo te telesne poškodbe, ki jih potrjuje tudi berlinski Center za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenje (BZFO): mišična oslabeledost, gastrointestinalne motnje, poškodbe kože, dermatološke motnje, bolečine v sklepkih in hrbtu, glavoboli, motnje pri hoji, poškodbe kit, motnje srca in pljuč, bronhitična astma, motnje prekrvavitve, občutki gluhosti, problemi zobovja, ginekološki simptomi, oslabitev ali izguba sluha in možganska atrofija (prim. Adam 1993; Peters 1991, str. 221; Graessner/Wenk-Ansohn 2000).

Poleg tega lahko žrtve na travmatični dogodek mučenja reagirajo z vrsto psihičnih in psihiatričnih motenj, kamor sodijo na primer občutki strahu in panike, depresije, bolezenske zasvojenosti, disociativne motnje in psihotične epizode. Posebej pogosto naletimo tudi na poročila o oslabitvi spomina in koncentracije, razdražljivosti, utrujenosti, nočnih morah, motnjah spanca, zmedenosti, nemiru ali o občutkih krivde. Prav tako pogosto se pojavljajo psihosomska obolenja, kot na primer bolečine brez ugotovljenih organskih poškodb. Bolečine se pri tem pojavljajo kot dolgotrajni učinki mučenja v vseh možnih pojavnih oblikah, so razpršene in prisotne po vsem telesu ter niso izraz konkretne organske

¹⁴ Amnesty International dokumentira v delu Prescription for change: health professional and the exposure of human rights violations (London, ai/AI Index: ACT 75/01/96) neposredne udeležbe zdravnikov pri mučenju in tudi njihovo posredno udeležbo s tem, ko izstavljajo lažna poročila o posledicah mučenja.

¹⁵ Izčrpne prikaze somatskih poškodb in posledic mučenja je najti v Cathcart/Berger/Knazan (1979), Warmenshoven et al. (1991) in Marcussen (1991).

poškodbe, temveč jih je treba razumeti simbolno: *“Pojavijo se z zakasnitvijo kot dodatni izraz občutka bolečine, ki med samim mučenjem ni bila dovoljena ali je ni bilo več mogoče občutiti. Pojavijo se tudi kot klic na pomoč in signal nezavednega zavednemu po mučenju: Sprejmi poškodbe, vključi resničnost izkustva mučenja v stare vzorce sebstva.”* (Gurris 1996, str. 52)

Kot posledice mučenja lahko seveda ostanejo tudi vidne pohabljenosti ali pa na videz nepoškodovane osebnosti, ki ne kažejo nobenih vidnih simptomov. Izkušnja mučenja torej ne pušča stereotipnih posledic. Ker pri ljudeh, ki so doživeli skrajne oblike travmatizacije, ne obstaja splošno veljaven vzorec simptomov, različnih posameznikov po izkustvu mučenja ne moremo obravnavati šablonsko. Prav nasprotno: posameznega človeka prizadene to, kar mu je bilo prizadejano, “povsod”, v vseh njegovih fizičnih, psihičnih in socialnih razsežnostih in tudi, kot že omenjeno, v sedanjosti in prihodnosti prostora njegove družbenosti. Zatorej zrcalijo večplastni, “neoprijemljivi” simptomi in hude motnje na telesnem, duševnem in medčloveškem področju nedoumljivost izkušnje mučenja, ki se izraža na vseh ravneh osebnosti. Poleg tega se te izkušnje ogrožanja življenja, ponižanja, vdora v osebno celovitost telesa in duha ter lastnega poraza kažejo kot travma, ki se kot gravura vtisne v psiho preživelega.

POSKUSI REŠEVANJA

V situaciji mučenja se lahko človek posluži različnih reševalnih mehanizmov. Ti so del notranjega, psihičnega dogajanja, zato jih vrednotimo kot zelo individualen odgovor na travmatizacijo mučenja, ki ni odvisen le od trajanja in intenzivnosti situacije, temveč tudi od osebnostnih lastnosti, vrednostnih predstav, kognitivnih struktur ter notranjih rezerv žrtve. Kljub temu kaže teorija in praksa pri obravnavi travmatiziranih oseb, ki so preživele mučenje, na nekatere karakteristične in razmeroma splošne poskuse reševanja, ki se konec koncev izražajo tudi v klinični sliki posttravmatskega stresnega sindroma (PTSD). Pri tem je cilj vselej v zmanjšanju bolečine in čustvene razrvanosti, v poskusih “ohranitve obraza” ter v poskusu ponovne vzpostavitve občutka varnosti. Eno najpogostejših zaščitnih funkcij izpolnjuje pri tem disociacija. Ta omogoča mentalni izhod iz realnosti (derealizacija) in iz telesa (depersonalizacija). Na ta način lahko žrtev na mučenje gleda kot na neko dogajanje, ki se vrši izven nje same. To ji omogoči izključiti občutek življenja in bolečine, hkrati si s pobegom v fantazijske svetove ustvari in ohrani nasprotno pozicijo, ki zagotavlja ostanke občutkov avtonomije: *“Vedel sem, da bodo uničili moje telo, vendar mene ne morejo imeti.”* (cit. po Kordon et. al. 1988, str. 101) Arestivo (1992, str. 29) takole opisuje tak odklop iz neznosnosti: *“Pribežališče (...) se kaže kot razmejitev od situacije*

najhujšega strahu: ne čutite več, kar naenkrat ne trpite več, vaše telo se odkrči, nehate se boriti za življenje. Čeprav je žrtev pri zavesti, se razcepi: njeno telo ostaja potopljeno, vendar je nekje drugje. Sedaj je potopljena v topel svet, poln fantastičnih doživetij, pobegne v tiste medčloveške odnose, ki ne ganejo njenega notranjega sveta, v resnično halucinacijo samoobrambe.”¹⁶

Poleg tega prihaja do vpliva regresijskih in adaptacijskih mehanizmov. Na podlagi pregledov preživelih iz uničevalnega taborišča Sobibor razlikuje Willi Schumacher (1984) tri vrste individualnih obrambnih reakcij:

1. Regresivna reakcija s pobegom iz realnosti in s ponovno obuditvijo simbiotičnih želja, kot na primer spojitvenih fantazij.
2. Adaptivna reakcija, pri kateri pride do realnega ali fantazijskega podrejanja storilcu.
3. Progresivna reakcija, s katero se poskuša nadzorovati položaj s pomočjo pretirane budnosti.

Bruno Bettelheim (1990) in David Becker (1992) to dopolnjujeta z naslednjimi možnostmi:

- zanikanje, to je izjava o neobstoju dogajanja in potlačitev;
- odcepitev od doživetega, da se obvlada strah;
- izničenje čustev, podobno kot pri disociaciji, za lažje prenašanje strahu in bolečin.

Poseben pomen ima pri tem regresivna reakcija. Osrednji element, ki strukturira ta travmatični položaj, je radikalen razpon moči oziroma nemoči v razmerju mučitelja in mučenega. Eden od preživelih opisuje: “Najprej sem mislil, da me bodo ubili. Na to sem bil pripravljen – ko bi me vsaj zares ubili! Ampak najhujši od vsega so bili premori; nikoli nisem točno vedel, ali me bodo spet trpinčili in kdaj. Namesto tega so me mučitelji počasi vsrkavali, z opazkami o mojem spolu ter s podlimi šalami. Samota po mučenju je bila bolj kruta od bolečine, takrat se mi je mešalo. Počutil sem se kot žival, kot obrcan pes, ki kljub vsemu postaja vse bolj odvisen od sadističnega gospodarja.” (Gurris 1996, str. 49) Lastni obstoj postane nerazpoložljiv, nahaja se v izključni lasti storilca, kar mora privedi do smrtnega strahu, ki preplavi jaz. Po Ehlertu in Lorke ustreza intenzivnost tega strahu davno pozabljenim strahovom zgodnjega otroštva, ko je bil odnos do najbližjih oseb še določen z odvisnostjo in popolno izročenoostjo na milost in nemilost: “V tem položaju je torej jaz napaden z dveh strani: enkrat od “zunaj”, od nekontroliranih dražljajev, ki grozijo, da ga bodo popolnoma preplavili, drugič od “znotraj”, z reaktiviranjem infantilnih strahov, ki jih ne more zanesljivo razlikovati od resničnosti.” (1988, str. 506)

Tako ta dialektika med storilcem in žrtvijo z mobilizacijo tovrstnih “občutkov spomina” povzroči močan tok regresije. Kdor je namreč prestrašen in nemočen,

¹⁶ Arestivo opisuje mučenje, med katerim so ga skoraj do zadušitve potopili v kopalno kad, napolnjeno z iztrebki in odpadki.

se nagiba k regresiji v otroštvo, kajti kot otroku so mu "vsemogočni odrasli" lahko priskočili na pomoč. V tej travmatski regresiji poskuša mučena oseba ponovno vzpostaviti situacijo otroštva, ki naj bi mu omogočila zaščito staršev. Tukaj gre za potrebo in za poskus jaza, da bi prepustil ta travmatski položaj, v katerem sam ne more prav ničesar več storiti, drugim. Zato opisujeta Ehlert in Lorke ta proces kot "iskanje pomožnega jaza" (prav tam, str. 507). Pri tem občuti žrtev tudi željo po spojitvi s temi dobrimi, onipotentnimi objekti svojega otroštva. Toda v tej travmatski situaciji ne obstaja nihče razen storilca, to mučenega v njegovem eksistenčnem hrepenenju po pozornosti in naklonjenosti prisili v to, da mučitelja prenese v položaj imaginarnih staršev iz preteklosti. Žrtev, ki nazaduje v otroka, torej projicira svoje hrepenenje po zaščiti, varnosti in ljubezni v mučitelja, da bi na ta način pridobljeno podobo storilca lahko ponovno vključila vase in si tako ustvarila notranjo predstavo o dobrem, skrbnem storilcu. Carlos Arestivo, paragvajski psihiater in hkrati človek, ki je preživel mučenje, opisuje ta proces opustitve jaza in s tem povezano željo po ljubezni primarnega objekta v treh stopnjah: "Ne glede na to, ali je veren ali ne, kliče Boga. Počuti se kot nemočen otrok, ki so ga vsi zapustili, in kliče mamo. Vendar ga nihče ne odreši: niti Bog, niti mati se ne prikažeta. Sedaj odpre oči in ugleda človeka, ki je edini, ki bi mu lahko pomagal: to je mučitelj, ki ga ubija. Nobena druga možnost mu ne preostane: mora mu zaupati, in zato tudi zaupa. V tem trenutku občuti zaupanje, ki je tako dramatično in intenzivno, da ga poveže z globokim spominom na prejšnje izkustvo. [...] Mučenec, kateremu je odvzet vsakršen stik z družbo, vzpostavi perverzno alianso z mučiteljem, s tem da polagoma, korak za korakom, uniči vse svoje politične ideale, ki si jih je ustvaril v življenju: tako je premagan." (1992, str. 29)

Ko mučitelju upe, da ga žrtev dojema kot ljubeči in dobri primarni objekt, se mora ljubezenski odnos do njega, ki ga žrtev doživi kot razmerje, od katerega je eksistenčno odvisna, ohraniti. To je možno samo s popolno podreditvijo preganjalcu, in sicer tako, da mučena oseba sama prevzame podobo, ki jo o njej ustvarja storilec. To je podoba zlega, slabega in hudobnega objekta, ki ga zato velja kaznovati. Mučenec popolnoma prevzame in ponotranji to podobo, ki ga razvrednoti in jo vključi v svojo samopodobo. Ker bi bilo to travmatsko introjekcijo možno razrešiti samo z resnično ljubeznijo in spravo mučitelja in žrtve, ostaja mučitelj kot tujek znotraj psihičnega dogajanja žrtve. S tem je mogoče utemeljiti pogosto notranje fiksiranje preživele osebe na storilca. Z odcepitvijo, ali ko si takšna žrtev sama povzroča poškodbe, se prizadeti ljudje pogosto poskušajo znebiti tega travmatskega introjekta, da "travmatskega doživetja in afektov, ki so z njim povezani, ne bi pustili v stiku z njihovim siceršnjim življenjem" (Ehlert/Lorke 1988, str. 254).

Često pa se mučena oseba ščiti, pobegne ali otrpne na tak način, da tovrstne reakcije njen sram pred samo seboj še povečajo. "Če odrasel človek postane

popolnoma nemočen, če joka in prosjači za milost, če v paničnem, nekontroliranem strahu izloči urin in blato, če si želi, da bi ga končno že ubili in mu ne bi bilo treba še naprej takole vegetirati, in če se mu odreka celo ta poslednja avtonomija, potem vse to ne spada v dobro znane in običajne sheme razmišljanja ter vrednotenja. Golo biološko preživetje lahko mučenega privede tako daleč, da bo izdal vse in vsakogar.” (Gurriss 1996, str. 51) “Modrost nezavednega” (prav tam) je tista, ki daje v takih skrajnih okoliščinah na razpolago ustezne vedenjske vzorce, ki se kažejo v reakcijah prosjačenja, joka, rotenja ali izdaje. Hkrati pa so prav te reakcije tiste, zaradi katerih prizadeti pozneje prezirajo, obtožujejo in izobčijo same sebe. Poskusi rešitve, ki v neznosnosti situacije mučenja nudijo oporo, se deloma prevzamejo in prenesejo tudi v življenje po mučenju, kjer poskušajo kot vrsta avtomatiziranega mehanizma nadaljevati osvoboditev tudi po konkretni travmatski situaciji. Pri tem je mednarodno postalo običajno, da se jih obravnava kot kompleks simptomov, povzetih v kategoriji tako imenovanih posttravmatskih stresnih motenj (PTSD).

BERLINSKI CENTER ZA POMOČ LJUDEM, KI SO PREŽIVELI MUČENJE (BZFO)

Prvi sistematični terapevtski poskusi pomoči žrtvam mučenja so se pričeli leta 1973 v Čilu med množičnimi represijami Pinochetove diktature (Rasmussen 1990, str. 47). Čilenski socialni delavci in delavke, ki so bili tudi sami žrtve pregonov in mučenja, so pričeli razvijati terapevtski koncept “*vinculo comprometido*”, to je koncept poglobljenega in obvezujočega razmerja oziroma zveze (Becker 1992, str. 226). V kritičnem pristopu do ortodoksnih psihoanalitičnih metod zrcaljenja in vzdržnosti so spoznali, da je tisti faktor, ki je bistven pri delu z osebami, ki so preživele mučenje, prav nasproten postopek, namreč opustitev nevtralnosti. Namesto nje je potrebno priznavanje storjene krivice kot realnosti, ki povzroča travmo in obolenje. Ko se terapevt izrecno postavi na stran prizadetega, ko poudari svojo politično solidarnost z njim, je v središču pozornosti ideja nehierarhičnosti terapevtskega razmerja. Močna nagnjenja k pobegu, ki jih kažejo ljudje, ki se jim je posrečilo ubežati čilenski vojaški diktaturi, so evropsko javnost soočila s problematiko mučenja in jo prisilila v obravnavo tega pojava. Po seminarju, ki ga je leta 1978 v Atenah organizirala Amnesty International pod naslovom *Violation of Human Rights: Torture and the Medical Professions*, se je tudi v Evropi pričel razvoj prvih sistematičnih poskusov tovrstne terapije. Pri tem so izbrali Kopenhagen kot kraj, v katerem naj bi zaživela prva evropska klinika za pomoč osebami, ki so preživele mučenje in zdravljenje žrtev. Klinika je bila ustanovljena leta 1982 in se je imenovala *Rehabilitation and Research Centre for Torture Victims* (Rasmussen 1990, str. 47). Kasneje so podobne centre za medicinsko in psihosocialno obravnavanje oseb, ki so preživele mučenje, pričeli ustanavljati

povsod po svetu. Berlinski Center za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenje, (Behandlungszentrum fuer Folteropfer Berlin, BZFO)¹⁷ velja za prvo nemško ustanovo, ki v spektru terapevtskih metod združuje medicinsko in tudi psihoterapevtsko ter psihosocialno pomoč. Ustanovljen je bil s pomočjo nemškega Rdečega križa na začetku leta 1992 za rehabilitacijo oseb, ki so preživele mučenje, kot neprofitna ambulantna ustanova. Ideja in motivacija za to ustanovo je nastala predvsem kot plod prevpraševanja funkcije medicine v obdobju nacional-socializma in po njem. Ne samo da so bili medicinski delavci in delavke v takratni Nemčiji soudeleženi pri zločinih nasilja in množičnega uničenja; brez njih holokavst v tolikšnem obsegu sploh ne bi bil možen. Po drugi strani je velik del te zdravniške srenje po letu 1945 odklonil vsakršno soočenje, odgovornost in pomoč pri rehabilitaciji oseb, ki so holokavst preživele. Po mnenju BZFO ima zato prav Berlin kot nekdanji center državne varnostne službe v nekdanji Nemški demokratični republiki, kjer so preganjali ljudi in vohunili za njimi in kjer so zapirali vse drugače misleče, posebno moralno dolžnost za pomoč pri rehabilitaciji žrtev kršenja človekovih pravic. Ljudje, ki so bili v domovinah zatirani, preganjani, zapirani in mučeni iz političnih, verskih ali etničnih razlogov in ki trpijo zaradi fizičnih ter psihičnih posledic mučenja ali državljanskih vojn, naj bi tukaj našli medicinsko in psihoterapevtsko pomoč ter tudi pravno svetovanje ter podporo.

BZFO je ambulanta brez oddelka za hospitalizacijo. V centru je zaposlenih 24 terapevtov, terapevtk in upravnih delavcev. Imajo 15 prevajalk in prevajalcev in osebo, ki skrbi za pridobivanje finančnih sredstev. Po statistikah iz leta 2001 pride na leto po pomoč v center 475 oseb, večina je moških (63 odstotkov), 37 odstotkov pa je žensk. Od leta 1992 le prišlo največ Kurdov iz Turčije (34,8 %), beguncev iz Bosne in Hercegovine (34,2 %), Sircev (5,2 %), Iračanov (4,4 %), Libanoncev in Etiopijcev (1,6 %), ljudi iz Angole, Hrvaške, Kosova in Sudana (okoli 0,9 %).

Asimetrična spolna struktura reflektira realnost, iz katere prihajajo žrtve, saj ženske uspejo redkeje pobegniti v zahodne države kot moški. Razlogi so v tem, da ženske praviloma ne razpolagajo s svojimi finančnimi sredstvi, vezane so na skrb za otroke in ostarele, to jih naredi manj mobilne. Če niso politično aktivne, jim primanjkuje tudi znanje o tem, kako organizirati pobeg. Večina žrtev mučenja prihaja iz držav s patriarhalno socialno strukturo, ki ženskam pripisuje tradicionalni položaj, zato pobege, ki jih financirajo družine, organizirajo najprej za moške člane skupnosti. Ena od ovir je tudi strah žensk pred spolnim nasiljem med pobegom (prim. Schöttes & Schuckar 1994).

Delo v BZFO je osredotočeno na individualno in skupinsko terapijo, v ospredju pa je večmetodno delo. To pomeni, da terapevti in terapevtke uporabljajo skupek

¹⁷ V nadaljevanju skrajšano kot BZFO.

najrazličnejših terapevtskih tehnik, kot so psihodrama, gestalt terapija, umetnostna terapija, psihoanaliza in telesne terapevtske tehnike, saj skrajno travmatizirana oseba zahteva zelo živo in kreativno terapevtsko okolje. Široka paleta ponudbe odgovarja človeku, ki je prizadet na vseh človeških ravneh. Pomembno je, da se takšna razgibanost poskuša soočiti s togostjo, ki je posledica mučenja, da pridejo na dan travmatični spominski delci, ki jih lahko prizadeta oseba razume z besedami in simboli. Terapevtsko delo se najpogosteje odvija s pomočjo prevajalcev, pri tem pa se vedno upošteva tudi spol žrtve.

Eden od ključnih problemov vseh žrtev, ki pridejo po pomoč v berlinski Center za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenje, je, da 90 odstotkov preživelih v Nemčiji nima zagotovljenega stalnega bivanja. Nekateri so v procesu pridobivanja azila, drugi imajo status begunca in so lahko vsak trenutek poslani nazaj v matično državo, ko je vojne konec. Zaradi te negotovosti živijo žrtve mučenja v stalnem toposu retravmatizirajoče strukture. Terapevtsko delo z močno travmatiziranimi ljudmi pa zahteva ogromno gotovosti, stabilnosti, da se razvije zaupnost in da se omogoči rekonstrukcija fragmentiranih spominov in občutkov.

Prevedla Jana Rošker

LITERATURA

- AGGER, I. (1988): Die politische Gefangene als Opfer sexueller Folter. Zeitschrift für Sexualforschung, 1988, 1/3, str. 231–241.
- ADAM, H. (1993): Terror und Gesundheit – ein medizinischer Ansatz zum Verständnis von Folter, Flucht und Exil. Weinheim.
- AKCAM, T. (1991): Die "Normalität" der Folter. V: Reemtsma, J. P. (ur.): Folter. Zur Analyse eines Herrschaftsmittel. Hamburg, str. 155–186.
- ALLODI, F., STIASNY, S. (1990): Women as Torture Victims. Canadian Journal of Psychiatry, Vol. 35, str. 144–148.
- AMATI, S. (1977): Reflexionen über die Folter. Psyche Nr. 3/1977.
- AMÉRY, J. (1977): Jenseits von Schuld und Sühne: Bewältigungsversuche eines Überwältigten. Stuttgart.
- AMNESTY INTERNATIONAL (1975): Bericht über die Folter. Frankfurt/Main.
- AMNESTY INTERNATIONAL (1985): "Wer der Folter erlag...". Ein Bericht über die Anwendung der Folter in den 80er Jahren. Frankfurt/Main.
- AMNESTY INTERNATIONAL (1996): Prescription for change: health professional and the exposure of human rights violations. London.
- AMNESTY INTERNATIONAL (1998): Jahresbericht 1998. Frankfurt/Main.
- AMNESTY INTERNATIONAL (2000): Jahresbericht 2000. Frankfurt/Main.
- AMNESTY INTERNATIONAL (ai): www2.amnesty.de, Dostop: 30. 9. 2002
- ARESTIVO, C. (1992): Die perverse Allianz zwischen Folterer und Opfer. Al-Info 1992, Nr. 1, str. 28–29.
- BECKER, D. (1992): Ohne Haß keine Versöhnung: Das Trauma der Verfolgten. Freiburg.
- BENDTFELDT-ZACHRISSON, F. (1988): State Torture: Some General, Psychological and Particular Aspects. Radical Journal of Health, No. 3. Bombay.
- BETTELHEIM, B. (1990): Erziehung zum Überleben: Zur Psychologie der Extremsituation. Stuttgart.
- BØJHOLM, S. (1991): Das Problem der Angst bei der Rehabilitation von Überlebenden der Folter. V: Stoffels, H. (ur.): Schicksale der Verfolgten. Psychische und somatische Auswirkungen von Terrorherrschaft. Berlin, str. 295–303.
- BROWNMILLER, S. (1992, orig. 1975): Gegen unseren Willen. Vergewaltigung und Männerherrschaft. Frankfurt/Main.

- BUNDESZENTRALE FÜR POLITISCHE BILDUNG (1995): Menschenrechte. Dokumente und Deklarationen. Zweite aktualisierte und erweiterte Auflage.
- CATHCART, L. M. BERGER, P. KNAZAN, B. (1979): Medical Examination of torture victims applying for refugee status. Canadian Medical Association Journal, Vol. 121.
- DREES, A. (1991): Der Gefolterte und sein Therapeut. Zur psychosozialen Behandlung von Folteropfern. V: Stoffels, H. (ur.): Schicksale der Verfolgten - psychische und somatische Auswirkungen von Terrorherrschaft. Berlin, str. 316-324.
- EHLERT, M., LORKE, B. (1988): Zur Psychodynamik der traumatischen Situation. Psyche, 42/6, str. 502-532.
- EIFLER, CH. (1999): Krieg-Gewalt-Geschlecht. V: Medica Mondiale e. V. Fröse, M.W. Volpp-Teuscher, I. (ur.): Krieg, Geschlecht und Traumatisierung. Frankf./Main, str. 87-95.
- GRAESSNER, S. WENK- ANSOHN, M. (2000): Die Spuren von Folter. Eine Handreichung. Berlin.
- FOUCAULT, M. (1994): Überwachen und Strafen. Die Geburt des Gefängnisses. Frankf./Main.
- FREUD, S. (1969, orig. 1916-1917): Gesichtspunkte zur Entwicklung und Regression. Ätiologie. V: Freud, S., Studienausgabe, Bd. I, Frankfurt/Main, str. 333-349.
- GENEFKE, I., VESTI, P. (1990): Behandlung und Wiedereingliederung von Überlebenden der Folter. Amnesty International.
- GURRIS, N. (1996): Seelisches Trauma durch Folter-Heilung durch Psychotherapie. V: Graessner, S., Gurriss, N., Pross, Chr. (ur.): Folter. An der Seite der Überlebenden; Unterstützung und Therapien. München, str. 49-83.
- GURRIS, N. (1995): Die sexuelle Folter von Männern als weltweit systematische Methode der Folter. V: ATTIA, I. et. al. (ur.): Multikulturelle Gesellschaft - monokulturelle Psychologie? Tübingen.
- INTERNATIONAL REHABILITATION COUNCIL FOR TORTURE VICTIMS (IRCT) (ur.) (1999): International Instruments, Resolutions, Declarations and Statements on Torture. Kopenhagen.
- JACOBSEN, L. VESTI, P. (1990): Torture Survivors: a new group of patients. Kopenhagen.
- JUHLER, M. (1993): Rehabilitation von Folteropfern. V: Peltzer, K. Diallo, J. C. (ur.): Die Betreuung und Behandlung von Opfern organisierter Gewalt im europäisch-deutschen Kontext. Frankfurt/Main, str. 46-49.
- KAFKA, F. (1998, orig. 1914): In der Strafkolonie. Eine Geschichte aus dem Jahre 1914. Vollständig erweiterte und veränderte Neuauflage von Wagenbach, K. (ur.), Berlin.
- KELLER, G. (1991): Die Psychologie der Folter. Frankfurt/Main.
- LAUB, D. (1992): An Event without a Witness: Truth, Testimony and Survival. V: Felman, S. Laub, D. (ur.): Testimony. Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History. New York, str. 75-92.
- LUNDE, I. ORTMANN, J. (1992): Sexual torture and the treatment of its consequences. V: Basoglu, M. (ur.): Torture and its consequences: current treatment approaches. Cambridge, str. 310-329.
- MARCUSSSEN, H. (1992): Psychosomatic disorders in torture victims. Torture, Suppl., No. 1, str. 45-46.
- MILLET, K. (1993): Entmenslicht. Versuch über die Folter. Hamburg.
- MÖRTH, G. (1994): Schrei nach innen. Vergewaltigung und das Leben danach. Wien.
- NUSCHELER, F. (1995): Internationale Migration. Flucht und Asyl. Opladen.
- PETERS, E. (1991): Folter- Geschichte der peinlichen Befragung. Hamburg.
- POTTS, L. PRASSKE, B. (1993): Frauen, Flucht, Asyl: eine Studie zu Hintergründen, Problemlagen und Hilfen. Bielefeld.
- RASMUSSEN, O. V. (1990): Medical aspects of torture. Danish Medical Bulletin, Vol. 37/1, str. 1-88.
- RAUCHFLEISCH, U. (1990): Folter-Gewalt gegen Menschen. Zürich.
- REEMTSMA, J. P. (1991): Wir sind alles für dich! V: Reemtsma, J. P. (ur.): Folter. Zur Analyse eines Herrschaftsmittels. Hamburg, str. 7-23.
- REEMTSMA, J. P. (1991a): Das Heer schätzt den Menschen als solchen. V: Reemtsma, J. P. (ur.): Folter. Zur Analyse eines Herrschaftsmittels, str. 25-37.
- RIQUELME, H. (1989): Aus dem Gedächtnis des Windes. Psychokulturelle Studien zu Lateinamerika. Frankfurt/Main.
- ROTHKEGEL, S. (1999): Mit Vergewaltigungen kann man Granaten sparen. Informationen für die Frau, 5, str. 4-5.
- SANDER, H. JOHR, B. (ur.) (1992): BeFreier und Befreite. Krieg, Vergewaltigung, Kinder. München.
- SCARRY, E. (1992): Der Körper im Schmerz. Die Chiffren der Verletzlichkeit und die Erfindung der Kultur. Frankfurt/Main.
- SCHEERER, S. (1991): Folter ist kein revolutionärer Kampfbegriff. V: Reemtsma, J. P.: Folter (ur.): Zur Analyse eines Herrschaftsmittels. Hamburg, str. 209-238.
- SCHÖTTES, M. SCHUCKAR, M. (1994): Politische Verfolgung von Frauen. V: Schötttes, M./Schuckar, M. (ur.): Frauen auf der Flucht. Bd. 1. Berlin, str. 9-43.

- SCHUHMACHER, W. (1984): Über Coping – Verhalten bei schwerer NS – Verfolgung (Überleben im Vernichtungslager).V: Berna – Glantz, R., Dreyfus, P. (ur.): Trauma – Konflikt – Deckerinnerung. Jahrbuch der Psychoanalyse, Beiheft 8. Stuttgart.
- SEIFERT, R. (1993a): Die zweite Front: zur Logik sexueller Gewalt in Kriegen. Sicherheit und Frieden. Vierteljahresschrift, Heft 2, str. 66–71.
- SEIFERT, R. (1993b): Krieg und Vergewaltigung. Ansätze zu einer Analyse. V: Stiglmeier, A. (ur.): Massengewalt: Krieg gegen Frauen. Freiburg.
- SOFSKY, W. (2001): Traktat über die Gewalt. Frankfurt/Main.
- STIGLMAYER, A. (1993): Vergewaltigung in Bosnien-Herzegowina.V: STIGLMAYER, A. (ur.): Massengewalt – Krieg gegen die Frauen. Freiburg i. Br., str. 113–214.
- SUEDFELD, P. (1990): Torture. A brief Overview. V: Psychology and Torture. New York, str. 1–11.
- TERR, L. (1989): Treating psychic trauma in children. Journal of Traumatic Stress, 2, str. 3–20.
- UNHCR (1997): Sexuelle Gewalt gegen Flüchtlinge. Richtlinien zur Vorbeugung und Reaktion. Bonn.
- VESTI, P. SOMNIER, F., KASTRUP, M. (1992): Psychotherapy with Torture Survivors – A Report of Practice from The Rehabilitation and Research Centre for Torture Victims. Kopenhagen.
- WICKER, H.-R. (1993): Die Sprache extremer Gewalt. Arbeitsblätter Nr. 6/1993. Bern.
- WOBBE, T. (1993): "Die Grenzen des Geschlechts: Konstruktionen von Gemeinschaft und Rassismus." V: Mitteilungen des Instituts für Sozialforschung, Heft 2, Frankfurt/Februar 1993.